

2.3. Viljelijän aseman parantaminen arvoketjussa

2.3.1. Nykytila

Arvoketjuajattelu ruokajärjestelmässä

Arvoketjulla tarkoitetaan toimintojen ketjua, jossa tuotteet kulkevat toimintojen läpi tietyssä järjestyksessä ja saavat jokaisessa vaiheessa jotain lisäarvoa. Arvoketjun muodostavat siinä mukana olevat maatilat, jalostusyrietykset sekä laajemmin katsottuna kaikki ruokajärjestelmän toimijat. Lisäksi arvoketjun toimintaan vaikuttavat myös kilpailun sääntely ja sopimuskäytänteet sekä neuvotteluasetelmat ja hinnanmuodostus.

Maatalous tuottaa nopeasti kasvavassa määrin dataa, jolla on lisäarvoa sitä jalostettaessa. Maatilat itse käyttävät teknologiaa ja dataa omissa toiminnoissaan ja niiden kehittämisessä, mutta suuri määrä dataa siirtyy viljelijän ulottumattomiin. Keskustelua käydään siitä, miten varmistetaan datan alkutuottajan suvereniteetti omaan dataan. Miten rakentuvat reilut datan vaihdon ja käytön ehdot niin, että datan avoimuus ja uuden lisäarvon luominen mahdollistuvat ja heikoimman osapuolen oikeuksista huolehditaan.

Alkutuotannon osuus Suomen BKT:stä oli 2.8% vuonna 2018, mutta koko elintarvikealan arvoketjun vaikutus kansantalouteen on merkittävä. Elintarviketeollisuus työllistää kokoaikaisesti yli 30 000 henkilöä yli 1 700 yrityksessä ja ruokajärjestelmä kokonaisuutena antaa työpaikan 340 000 työntekijälle (13 % kaikista työllisistä) maataloudessa, elintarviketeollisuudessa, elintarvikkeiden tukku- ja vähittäiskaupassa sekä ravitsemuspalveluissa (LUKE 2017). Ruokaketjun kehittäminen kaikilta osin on erittäin tärkeää koko kansantaloutta ajatellen (Mäkelä 2017). Elintarviketeollisuus suurin kulutustavaroiden valmistaja ja 4. suurin teollisuudenala metalli-, kemian- ja metsäteollisuuden jälkeen ja sen liikevaihto vuonna 2018 oli 11,2 mrd. euroa (TEM 2019).

Taulukko 2.3.1. Elintarviketeollisuuden keskeisiä tunnuslukuja vuonna 2019. Lähde: Tilastokeskus

		Yritysten lkm	Toimipaikkojen lkm	Jalostusarvo, 1000€	Henkilöstön lkm
2019	Mikrot	1 341	1 458	185 823	3 168
2019	Pienet	282	299	478 765	6 439
2019	Keskisuuret	86	108	778 535	10 235
2019	Suuret	13	28	793 518	10 731
2019	Yhteensä	1 722	1 893	2 236 641	30 573

Suomen pienillä markkinoilla vähittäiskauppa ja elintarviketeollisuus ovat keskittyneitä ja markkinat ovat muutaman ison toimijan hallussa. Päivittäistavarakaupassa kahden suurimman toimijan yhteenlaskettu markkinaosuus oli yli 80 prosenttia vuonna 2018 ja kolmen suurimman yli 90 prosenttia. Elintarvikeyrityskenttä on mikroyritysvaltainen. Yrityksistä 77 % työllistää alle neljä henkilöä ja alle 10 henkilöä työllistäviä yrityksiä on yli 90%. Yli 80 % elintarviketeollisuuden liikevaihdosta kuitenkin syntyy yli 50 henkilöä työllistävissä yrityksissä. Suomen elintarvikkeiden kauppataase on alijäämäinen: vuonna 2020 viennin arvo oli yli 1,7 miljardia euroa ja tuonnin noin 5,3 miljardia euroa.

Ruuan kotimaisuuden merkitys on vahvassa kasvussa. Kotimaisen ruuan valintaperusteina korostuvat yhä vahvemmin maku, tuoreus, terveellisyys, puhtaus/lisäaineettomuus ja kotimaiset raaka-aineet sekä eettisyys (MMM 2019d, Taloustutkimus 2020). Suomalaisiin tuotteisiin yhdistetään monia korkeaan laatuun liittyviä tekijöitä. Siksi moni pitää kotimaisia tuotteita laadukkaina, vaikka eri ihmiset mieltäisivätkin korkean laadun hieman eri tavoin. Esimerkiksi kotimaiset tuoretuotteet ovat usein lähellä tuotettuja, tuoreita ja antibioottivapaita (Makery). Torjunta-aineettomuus on suomalaisten luomukuluttajien tärkein valintaperuste, muita tekijöitä ovat lisäaineiden vähäisyys, hyvä maku ja tuotannon ympäristöystävällisyys ja ekologisuus. Luomueläinten hyvinvointia arvostavat erityisesti luomua aktiivisesti käyttävät kuluttajat (Pro Luomu 2019). Maataloustuotannon eri vaiheissa on tärkeää tunnistaa ja ottaa huomioon yhä paremmin sekä kuluttajien että elintarviketeollisuuden odotukset ja toimintaympäristön muuttuminen (ks. luvut 2.1, 2.2, 2.8 ja 2.9).

Raaka-aineiden korkea laatu on perusedellytys sille, että maataloustuotteille ja niistä pidemmälle jalostetuille elintarvikkeille on myös kansainvälistä kysyntää. Viime vuosina on voitu nähdä esimerkiksi kuminan, kauran

ja luomutuotteiden kysynnän kasvu ja sen vaikutukset tuotantoon. Suomi on maailman suurin kuminantuottaja ja valtaosa kuminasta menee vientiin.

Maataloustuotteiden alkutuotannon varmistavat investoivat, kehittävät ja yrittäjäriskiä ottavat taloudellisesti kannattavat maatilat. Tämä konkretisoituu kestävästi ja vastuullisesti tuotettuina, turvallisina elintarvikkeina sekä uusina innovaatioina niin, että kaikki arvoketjun osat pystyvät toimimaan kannattavasti ja kehittämään toimintaansa sekä tekemään keskenään yhteistyötä.

Ruokajärjestelmä on keskeinen osa biotaloutta (LUKE 2018). Suomen kansallisen biotalousstrategian (TEM 2014) tavoitteena on luoda uutta talouskasvua ja uusia työpaikkoja biotalouden liiketoiminnan kasvulla sekä korkean arvonlisän tuotteilla ja palveluilla, turvaten samalla luonnon ekosysteemien toimintaedellytykset. Biotalousstrategian mukaan biotalouden tuotos nousee 100 mrd. euroon ja työpaikkojen määrä lisääntyy 100 000:lla 2025 mennessä.

Kansallisten tilastotietojen mukaan vuonna 2019 Suomessa toimi 46 827 maatalous- ja puutarhayritystä, jotka ovat edelleen biotalouden suurin työllistäjä. Viljelijöiden lukumäärä yksityishenkilöiden omistamilla tiloilla vuonna 2019 oli 40 212 henkilöä. (LUKE 2020a). Euroopan unionin tilastotoimiston tietojen mukaan Suomessa toimi vuonna 2016 kaikkiaan 49 710 maatilaa ja maataloudessa työskenteli 111 680 henkilöä (taustaindikaattori C.13, Eurostat 2016).

Elintarviketeollisuuden ja -kaupan suhteellinen kustannuskilpailukyky on melko hyvä. Maltilliset palkkaratkaisut, viime vuosien kohtuulliset raaka-ainekustannukset ja hyvät markkinahinnat mahdollistavat kannattavan toiminnan. Elintarviketeollisuuden ja -kaupan suurimpana haasteena on kuitenkin työn heikko tuottavuus. Teollisuudessa syynä on suhteellisesti korkeampi työntensiivisyys. Alkutuotannon kustannuskilpailukyky on huono (VNK 2017).

PTT tarkasteli elintarvikkeiden hinnanmuodostusta maito-, liha-, ja viljatuotteiden osalta vuosina 2008, 2012 ja 2016. Kuluttajan tuotteesta maksama hinta jaettiin verojen, kaupan, teollisuuden ja alkutuotannon osuuksiin. Osuuksia esiteltiin yksittäisistä tuotteista koostuvien tuoteryhmien tasolla, tuoteryhmistä koostuvien päätuoteryhmien tasolla sekä koko sektorin tasolla. Ruuan hintakehityksestä ja elintarvikesektorin rahavirtojen muutoksista johtuen euromääräisiä marginaaleja on tarkasteltava samanaikaisesti suhteellisten marginaalien kanssa. Teollisuus on pystynyt pitämään euromääräisen osuutensa melko tasaisena, vaikka ruuan hinta on laskenut vuosien 2012 ja 2016 välillä. Kaupan euromääräiset marginaalit ovat pienentyneet. Teollisuuden suhteellinen osuus on puolestaan kasvanut samalla aikavälillä merkittävästi ja kaupan osuus pienentynyt selvästi. Veron osuus on kasvanut hieman. Alkutuotannon osuus on pääsääntöisesti pienentynyt, mutta tuoteryhmien välillä on tässä eroja.

C. 13: Farm labour force:

2010: 125 290

2013: 120 020

2016: 111 680 henkilöä

Viljelijöiden organisoituminen arvoketjussa

Suomessa tuottajien osuustoiminnalla on perinteisesti vahva rooli erityisesti maito- ja lihasektorin sekä kananmunien markkinoinnissa. Osuustoimintaa on myös rehuteollisuudessa ja tuottajilla on omistusta viljan jatkojalostuksessa. Aiemmin tuottajaosuuskunnalla oli merkittävä rooli myös tuotantopanosten hankinnassa. Vahvin rooli tuottajilla on maidonjalostuksessa. Ainakin osittain vahva osuustoiminta on ollut syynä vähäiseen kiinnostukseen tuottajaryhmien tai tuottajaorganisaatioiden perustamista kohtaan.

Lihasektorilla toimii neljä tuottajaosuuskuntaa, jotka käyttävät määräysvaltaa kahdessa pörssilistatussa liha-alan yrityksessä jotka hallitsevat noin 80 % lihamarkkinoista. Osuuskunnat ovat perustaneet osakeyhtiöitä, jotka ovat listautuneet Helsingin pörssiin kerätäkseen pääomia. Yhtiöillä on kaksi osakesarjaa ja osuuskunnat hallitsevat osakkeita, joilla on määräysvalta yhtiöissä. Yhtiöitä koskevat normaalit pörssin säännöt ja

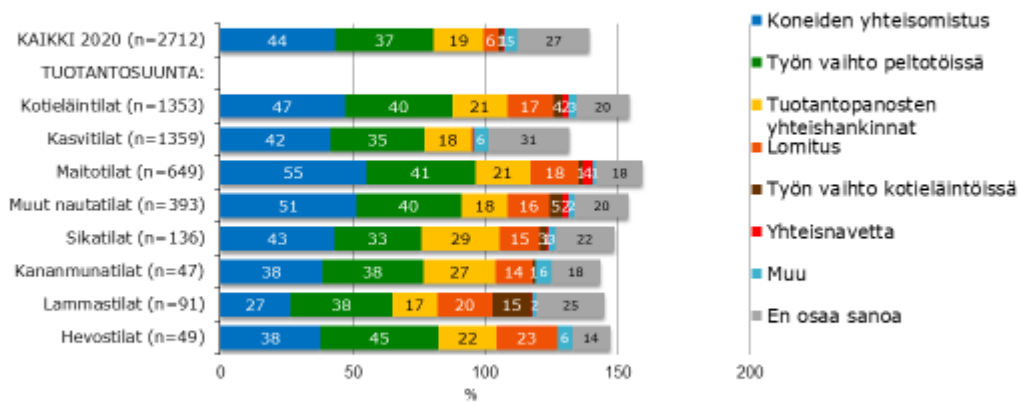
osuuskunnat toimivat lähinnä omistajina ja saavat tulonsa yhtiöiden jakamista osingoista. Yhtiöt ovat strategiassaan sitoutuneet kotimaiseen raaka-aineeseen.

Osuuskuntien omistamat yritykset hoitavat myös rehunjälöstystä ja eläinvälitystä sekä välittävät muita tuotantopanoksia ja tekevät yhteishankintoja.

Tuottajien välinen yhteistyö alkutuotannossa on vähäisempää, vaikka viime vuosina osakeyhtiömuotoisten maatilojen määrä on kasvanut. Osakeyhtiöt voivat olla useamman tilan yhteenliittymiä, joissa koko tuotanto on yhtiöitetty tai pelkästään tietyn osan, esimerkiksi maidontuotannon yhtiöittämissä. Maatiloilla on kuitenkin moninaisia yhteistyötärpeitä (kuva).

➔ **Yhteistyön muodot: koneyhteistyö ja työn vaihto peltotöissä tyypillisimpiä tapoja**

Viljelijäyhteistyö nykyisin tai jatkossa

■ Suurilla tiloilla ja kotieläintiloilla kautta linjan enemmän työvoimapalveluiden tarpeita jatkossa

KANTAR

Maatilojen kehitysohjelma 2027 - Kantar TNS AgriOy

Maa- ja metsätalousministeriö 103

Suurin osa maatilojen naudan- ja sianlihan tuotannosta on sopimustuotantoa ja eläimet myydään teurastettavaksi ja jalostettavaksi elintarviketeollisuudelle. Vain pieni osa tuotannosta myydään suoraan kaupalle tai kuluttajille. Toimialaorganisaatioihin rinnastettavaa vertikaalista yhteistoimintaa ruokaketjussa ei ole liha-alalla. Kotimaisen lampaan- ja karitsanlihan kysyntä ja tuotanto ovat kasvussa, mutta lampaan- ja karitsanlihan osuus kaikesta Suomessa tuotetusta lihasta on vain noin 0,004 % (1,52 milj.kg vuonna 2018) (LUKE 2020b). Lammasektorilla toimii kaksi tuottajaorganisaatiota.

Suomalaisten maidontuottajien osuustoiminnallinen järjestäytymisaste on korkea. Osuuskuntien yhteenlaskettu markkinaosuus on noin 97 %. Suurin yksittäinen maitoalan yritys on osuuskuntien omistama ja sen markkinaosuus tuotetusta maidosta on noin 86 %. Lisäksi toimii joukko yksityisiä meijereitä.

Vuodesta 2012 alkaen on ollut mahdollista hakea hyväksyntää maito- ja maitotuotealan tuottajaorganisaatioksi. Toistaiseksi yhtään hakemusta ei ole tehty. Maitoa jalostavien yritysten lukumäärä on viime vuosina laskenut. Uusia, maitoa jalostavia pienyrityksiä on perustettu esimerkiksi suomenkarjaa ja kuttuja pitävillä tiloilla. Pää- tai sivuelinkeinona maidonjalostusta harjoittavat yritykset hankkivat raaka-aineensa pääasiassa (hankintaosuuskunnilta tai itsenäisiltä) osuuskunnilta. Sivutoimiset jalostajat käyttävät myös oman tilan maitoa.

Hedelmä- ja vihannesalalla on ollut mahdollista perustaa tuottajaorganisaatioita vuodesta 1997 alkaen. Suomessa toimii neljä tuottajaorganisaatioksi järjestäytyneitä yritystä. Viljasektorille on perustettu osuuskuntia tai viljelijävetoisia yrityksiä parantamaan tuottajien asemaa viljakaupassa. Varsinaisia tuottajaorganisaatioita viljasektorilla ei ole. Mutta esim. luomutuottajilla on erilaisia yhteenliittymiä, jotka

auttavat markkinoinnissa tai tuotantopanosten hankinnassa. Vilja-, öljy- ja valkuaiskasviketjujen kannattavuuden yleisiä edellytyksiä ja ao. ketjujen toimivuutta edistää Suomessa alan toimijat yhteen kokoava Vilja-alan yhteistyöryhmä VYR ry. Viljailloilla on suhteessa muihin tuotantosuuntiin suuri määrä osa-aikaisia viljelijöitä. Viljaillojen keskikoon kasvusta huolimatta tuottajat hakevat lisätuloja tilan ulkopuolelta.

Kananmuna-alan suurin pakkaamo on osin kotimaisen tuottajaosuuskunnan omistama. Alalla on useita pieniä yksityisiä pakkaamoita. Alalla on myös yksi tuottajaorganisaatio. Peruna-alalla tuottajien välinen yhteistyö on suhteellisen vähäistä. Pakkaamotoiminta on usein saanut alkunsa tilan omien perunoiden pakkaamisesta ja laajentunut vähitellen tilan ulkopuolisen perunan hankintaan. On myös perustettu yhteispakkaamoja, joilla haetaan toimitusvarmuutta, kustannustehokkuutta ja kilpailukykyä markkinoilla. Peruna-alalla on myös yksi tuottajaorganisaatio. Lisäksi peruna-alan tuottajat, jalostajat, myyjät ja yksityishenkilöt ovat perustaneet vuonna 2015 oman kattojärjestön Peruna-alan yhteistyöryhmä ry:n, jonka kautta koko toimiala voi keskitetysti parantaa mahdollisuuksiaan, perunan ja perunatuotteiden myyntiä ja markkinointia sekä varmistaa alan tutkimuksen, neuvonnan ja koulutuksen kehittämisen.

Viljelijöiden, kaupan keskusliikkeiden ja teollisuuden välissä toimii peruna-alan lisäksi juureksiin, vihanneksiin ja hedelmiin erikoistuneita pakkaamoita ja tukkuja. Pakkaamoista osa toimii maatalon yhteydessä ja ostaen tuotteita muilta tiloilta ja osa toimii kokonaan muualta ostettujen tuotteiden varassa.

Viljelijöiden rooli kehittyvässä ruokaketjussa

Viljelijät keskittyvät pääsääntöisesti elintarviketeollisuudelle myytävien maatalouden alkutuotannosta saatavien raaka-aineiden tuotantoon sen sijaan, että maataloustuotteita jalostettaisiin tai myytäisiin merkittävässä määrin suoraan maatilalta. Elintarvikkeiden jatkojalostusta ja käsittelyä harjoittaa 430 maatilaa, joilla jalostus on liikevaihdoltaan suurin toimiala (LUKE 2016a).

Osalla tiloista ruuaksi käytettävien maataloustuotteiden suoramyynti koetaan houkuttelevaksi mahdollisuudeksi, koska se ei sido määrätyn kokoisiin tuotantomääriin, kuten myynti vähittäiskauppaan saattaa edellyttää. Tällä tavoin pienempikin tuotantokapasiteetti voi olla riittävä lisätulojen hankkimiseksi. Suoramyyntiä harjoittavilla tiloilla kannattavuus on pääsääntöisesti hivenen parempi kuin tavanomaisilla tiloilla. Kannattavuuskerroin on suoramyyntiä harjoittavilla noin 0,1 yksikköä ja yritysmyynti noin 5 000 euroa suurempi kuin muilla. Erot vaihtelevat vuosittain ja tuotantosuunnittain (LUKE 2019). Suoramyyntiä harjoittaa kaikkiaan 1 050 maatilaa, joista todennäköisesti suurin osa harjoittaa jalostamattomien tai jalostettujen elintarvikkeiden suoramyyntiä (LUKE 2016b). Suoramyyntinä voidaan pitää suoraan tilalta tapahtuvaa myyntiä, myyntiä omassa verkkokaupassa, REKO-renkaissa, myyntiä toreilla, suoraan ruokapiireille jne.

Maatalouden tukihauksen yhteydessä kerätään tieto suoramyyntiä harjoittavien tilojen lukumäärästä. Vuoden 2020 tukihauksessa 3 046 tilaa ilmoitti harjoittavansa suoramyyntiä (Ruokavirasto 2020). Samansuuntaiseen lukuun (3 000 tilaa) on päädytty myös maa- ja metsätalousministeriön teettämässä kyselytutkimuksessa (Kantar TNS 2020), jonka mukaan lisäksi n. 1 200 maatilaa suunnittelee suoramyynti-investointeja seuraavan viiden vuoden aikana. Virallisten suoramyyntiä kuvaavien tilastojen luvut ovat erilaiset, koska virallinen Luonnonvarakeskuksen tilastointi kattaa taloudellisesti merkittävän ja säännöllisesti tapahtuvan yritystoiminnan, joka tuottaa myyntituloja (suoramyynnin osalta liikevaihdoltaan suurin toimiala tilastoidaan).

Tilakoot ovat suurentuneet ja tilat ovat erikoistuneet maatalouden alkutuotantoon, jolloin työpanosta ja muita teknisiä resursseja omien tuotteiden jalostukseen ja yritystoiminnan laajentamisen maatalouden ulkopuolelle on viljelijöillä niukemmin käytettävissä. Viljelijöiden ikä vaikuttaa kiinnostukseen monipuolistaa maatalotoimintaa. Suoramyyntiä harjoittavat viljelijät ovat useammin alle 40-vuotiaita ja heidän tilansa pinta-ala on alle 20 hehtaaria. (Kantar TNS 2020). Vähäistä kiinnostusta omien tuotteiden jalostukseen ja suoramyyntiin selittää osin myös koulutusjärjestelmä, jossa tuotantoa ja jalostusta opetetaan toisistaan erillisinä asioina - viljelijän rooli nähdään perinteisesti raaka-aineen tuottajana arvoketjun alkupäässä.

Elintarvikeketjun toimijoiden neuvotteluasemat ja niihin vaikuttaminen

Elintarvikeketjun toimijoiden neuvotteluvoiman epätasainen jakautuminen ja tuottajan heikko asema elintarvikeketjussa on todettu useissa eri selvityksissä. Selvitykset ovat osoittaneet, että useimmissa tapauksissa kaupan neuvotteluvoima suhteessa elintarvikeketjun muihin kotimaisiin toimijoihin, sekä teollisuuteen että tuottajiin päin, on vahva. Kaupan omien merkkien (private label) lisääntyminen, tuonnin mahdollisuus sekä halpamyymälöiden hintataso (ja suppea valikoima) ovat kiristäneet kotimaisten tavarantoimittajien kilpailua ja laskeneet tuotannon katteita. Samalla tuottajien saama osuus maataloustuotteiden kuluttajahinnoista on pienentynyt. (kts. luku 2.2.)

Rakenteellisesta ostajavoiman epätasapainosta johtuen elintarvikkeiden kaupassa on riski neuvotteluvoiman väärinkäyttöön. Kaksi suurinta ketjua hallitsee lähes 90 prosentin markkinaosuutta ja taistelu markkinaosuuksista on kovaa. Kun yhden kaupan toimijan markkinaosuus näin merkittävä ei suurella kotimaisella toimijalla ole mahdollisuutta olla pois ketjun kaupoista. Vienti ei Suomen tapauksessa ole ollut todellinen vaihtoehto. Hedelmä- ja vihannessektorin tuoretuotteissa, joita kauppa ostaa myös suoraan tuottajilta, kaupalla on ylivoimainen markkina-asema sekä markkinainformaation että monipuolisten hankintakanavien kautta.

Suomessa päivittäistavarakauppa on poikkeuksellisen keskittynyttä ja toimijoita on vähän, kun taas erityisesti tuottajia mutta myös teollisuuden toimijoita on lukumääräisesti selvästi enemmän. Päivittäistavarakauppa on keskittynyttä ja ketjuuntunutta, sillä kahden suurimman päivittäistavarakauppaketjun markkinaosuus oli yhteensä yli 80 %. Toinen näistä ketjuista on kuluttajaosuuskunta ja toinen kauppiasvetoinen pörssilistattu yritys. Haastajana toimii toistaiseksi yksi ulkomainen ketju.

Isojen ketjujen lisäksi maaseudulla toimii nykyisellään vajat 300 kyläkauppaa, joiden määrä vähenee noin 30:llä kaupalla vuosittain (PTT 2017). Maa- ja metsätalousministeriö edisti vuosina 2019-2020 kyläkauppapalveluiden saatavuutta ja säilymistä kansallisella rahoituksella. Tukea myönnettiin harvaan asutun maaseudun kyläkaupoille. Kauppapalveluiden ja sen ohessa tarjottavien muiden palveluiden (esim. posti- ja apteekkipalvelut) saatavuudella on suuri merkitys asukkaille ja yrityksille sekä matkailijoille. Kyläkaupat voivat toimia myös lähiruuan jakelukanavina.

Komission Suomen maaraaportissa kiinnitetään huomiota kaupan alan keskittymiseen. Sääntely-ympäristön parantamiseksi on toteutettu uudistuksia. Näihin kuuluvat kauppojen aukioloaikojen vapauttaminen, maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) muuttaminen vuonna 2017 ja alkoholilain (1102/2017) tarkistaminen vuonna 2017. Komission julkaiseman vähittäiskaupan sääntelyindikaattorin perusteella Suomi kuuluu niihin EU-maihin, joissa vähittäiskaupan rajoituksia on keskimääräistä vähemmän. (Euroopan Komissio 2019).

Digitaalisen lisäarvon merkitys kasvaa jatkuvasti. Vaikka Suomi kuuluu EU:n kehittyneisiin digitaalitalouksiin, niin yrityksille suunnatut digitaaliset julkiset palvelut ovat edelleen vähäisiä, yritysten välillä on yhä merkittäviä eroja digitaalteknologian integroinnissa ja sähköinen kaupankäynti ja rajat ylittävä verkkokauppa ovat jääneet kehityksestä jälkeen. Suomalaiset pk-yritykset ovat myös haluttomia hyödyntämään verkkokaupan käyttämätöntä potentiaalia EU:ssa ja sen ulkopuolella (Euroopan komissio 2019). Koronavirusepidemia (Covid-19) on osaltaan vaikuttanut siihen, että yritykset ovat joutuneet kehittämään toimintaansa nopeasti muuttuneen toimintaympäristön vuoksi. Kriisi on pakottanut yrityksiä etsimään uusia ja tehostamaan olemassa olevia digitaalisia ratkaisuja ja toimintatapoja.

Digitaalisuus mahdollistaa uusia asioita maataloudessa ja sen arvoketjuissa. Alati relevanttien teknisten kysymysten lisäksi jatkossa täytyy panostaa myös taloudellisten, oikeudellisten ja sosiaalisten kysymysten ratkaisemiseen reilun datatalouden saavuttamiseksi myös maa- ja elintarviketalouden piirissä. Jatkossa tarvitaan enemmän datanhallinnan malleja, joissa viljelijä on aktiivinen toimija ja määrittelee mihin palveluihin ja millaisilla ehdoilla hänen tietojensa käytetään. Jotta dataa voitaisiin hyödyntää reilusti ja ihmislähtöisesti, tarvitaan yhteiset pelisäännöt ja toimintatavat reilun tiedonvaihdon ekosysteemille. Lähtökohtainen ajatus on, että reilu datatalous hyödyttää kaikkia.

Yksi maatalouden kannattavuuteen vaikuttavista seikoista on maataloustuotannon panokset. Esimerkiksi Suomen lannoitemarkkinoilla on yksi suuri toimija, kaksi suurehkoa ja pari pienempää toimijaa. Lannoitteiden hinnat Suomessa seuraavat Euroopan lannoitemarkkinoiden hinnoittelua, joka puolestaan seuraa lannoitteiden maailmanmarkkinahintoja. Viljelijän näkökulmasta lannoitteiden hintakehitys on ollut epäsuotuista. Lannoitehintojen nousu suhteessa viljan hintakehitykseen heikentää peltoviljelyn taloutta. (MMM 2019a).

Suomalaisten maatalojen tuotantokustannuksesta lannoitteiden osuus on keskimäärin vain noin 4 %. Suurin merkitys lannoituskustannuksella tilatason kannattavuuteen on viljanviljelyssä, joissa lannoitteiden osuus tuotantokustannuksesta on 8 %, 15 % muuttuvista kustannuksista ja 37 % tarvikkekustannuksista. Lannoitekustannukset rasittavat maatalojen taloutta, mutta toisaalta niiden osuus tuotantokustannuksesta on suhteellisen pieni. Vaikka suomalaiset maatilat saisivat lannoitteet ilmaiseksi, tilojen kannattavuus ei ratkaisevasti kohenisi. (MMM 2019a). Tuotantopanoksia on kuvattu myös kohdissa 2.1. ja 2.2.

Elintarvikemarkkinalain uudistaminen

Elintarvikeketjun ongelmiin on kiinnitetty huomiota valtioneuvoston ruokapolitiikkaa koskevasta selonteosta (MMM 2017) annetussa eduskunnan kirjelmässä (EK 21/2017 vp): ”Eduskunta edellyttää, että valtioneuvosto edistää nykyistä tehokkaammin ruokamarkkinoiden aitoa toimivuutta ja kilpailullisuutta ja tarvittavin lainsäädäntötoimin huolehtii markkinoiden tasapuolisesta kilpailuasetelmasta.”

Tilanteen parantamiseksi Suomessa säädettiin elintarvikemarkkinalaki (1121/2018), joka tuli voimaan vuoden 2019 alussa. Lain tarkoituksena on parantaa elintarvikemarkkinoiden toimivuutta ja turvata elintarvikeketjussa heikoimmassa asemassa olevien toimijoiden asema. Laissa varmistetaan tuottajille mahdollisuus saada maataloustuotteiden myyntiä koskevat sopimukset kirjallisina ja siten, että niissä on tietty vähimmäissisältö. Lisäksi siinä pyritään estämään kohtuuttomien ehtojen ja hyvän liiketavan vastaisten taikka muutoin toisen elinkeinonharjoittajan kannalta sopimattomien menettelyjen käyttöä maataloustuotteiden ja elintarvikkeiden kaupassa. Elintarvikemarkkinalaissa säädetään myös elintarvikemarkkinavaltuutetusta, joka valvoo kyseisten vaatimusten ja kieltojen noudattamista.

Elintarvikemarkkinalakia uudistettiin vuoden 2020 aikana siten, että siinä huomioidaan hyvän kauppatavan vastaisista käytännöistä yritysten välisissä suhteissa maataloustuote- ja elintarvikeketjussa annetun direktiivin (EU) 2019/633 määräykset. Lain kautta ei kuitenkaan pystytä vaikuttamaan viljelijän saamiin tuottajahintoihin. Uudistettu laki tulee voimaan 1.11.2021 alkaen.

Vuodesta 2017 lähtien Suomessa toiminut Elintarvikeketjun kauppatapalautakunta edistää hyvän kauppatavan mukaisia menettelytapoja elintarvikeketjussa. Lautakunnan toiminta ei perustu lakiin, vaan se on alan itsesääntelyä. Lautakunta voi puuttua havaitsemiinsa epäkohtiin heti antamalla esimerkiksi yleisiä hyvää kauppatapaa koskevia suosituksia. Lautakunta voi antaa kehittää alan eettisiä periaatteita sekä osallistua hyvää kauppatapaa edistäviin keskustelu- ja koulutustilaisuuksiin. Lisäksi se antaa lausuntoja hyvän kauppatavan periaatteiden noudattamisesta ja voi muutoinkin edistää hyvän kauppatavan periaatteiden mukaisia menettelytapoja.

Kansainvälisten paineiden heijastuminen elintarvikesektorille

Yritysten välinen kilpailu on globaalia ja kilpailu kiristyy jatkuvasti. Elintarvikesektorille kohdistuu Suomen ulkopuolelta erilaisia kansainvälisiä paineita, kuten Venäjän kaupan esteet ja uutena haasteena osittain myös Brexit ovat esimerkkejä elintarvikesektorin heijastuvista kansainvälisistä paineista sen lisäksi, että globaalit megatrendit kuten ilmastomuutos, vaikuttavat koko elintarvikesektorin toimintaan. Venäjän pakotteiden vaikutukset ovat vaikuttaneet Suomeen kaikkein voimakkaimmin Euroopan unionissa.

Venäjä asetti 7.8.2014 tuontikieltoon EU:sta, Yhdysvalloista, Kanadasta, Australiasta ja Norjasta tuotavaa lihaa ja lihatuotteita, maitoa ja maitotuotteita, juureksia, vihanneksia, hedelmiä ja pähkinöitä, kasvirasvapohjaisia ruokatuotteita sekä kaloja ja äyriäisiä. Venäjä ilmoitti 20.8.2014, ettei tuontikielto koske muun muassa laktoosittomia maitotuotteita eikä siemenperunaa. Kieltoa on jatkettu useasti ja viimeksi kesällä

2019 Venäjä jatkoi tuontikieltoa vuoden 2020 loppuun. Sianliha oli Venäjällä tuontikiellossa jo tammikuusta 2014 lähtien EU:n alueelle levinneen afrikkalaisen sikaruton vuoksi.

Ennen pakotteiden asettamista vuonna 2013 Suomen elintarvikeviennin arvo Venäjälle oli runsaat 430 miljoonaa euroa (VM 2014). Tämän jälkeen Suomen elintarvikevienti väheni yli 80 %. Toimitukset Suomesta Venäjälle kattoivat aiemmin puolet koko maitotalosteiden viennistä, mutta kiellon seurauksena vienti käytännössä loppui. Venäjän osuus Suomen koko elintarvikeviennistä oli ennen kriisiä 30 %, nyt se on 7 %.

Venäjän asettamalla sanktiolistalla Suomelle merkittävimpiä tuotteita ovat maito, liha ja kala sekä niistä valmistetut tuotteet. Viljelijät puolestaan ovat kärsineet matalista maidon ja lihan tuottajahinnoista ja kannattavuuden heikentymisestä. Maitotaloustuotteiden ja juuston osuus Suomen elintarviketeollisuuden viennistä Venäjälle oli vuonna 2015 vain 0,9 %, kun se oli 53 % vuonna 2014 ja 60 % vuonna 2013. Suurin yksittäinen yritys kärsijöiden joukossa on ollut Valio (ETLA 2016), jonka osuus vuoden 2013 viennin arvosta oli noin 350 milj. euroa (VM 2014).

Alkutuotannon kannattavuus ruokajärjestelmän kulmakivenä

Mielikuvat suomalaisesta ruuasta ovat myönteisiä. Ruoka koetaan puhtaaksi, turvalliseksi ja terveelliseksi. Ympäristöön ja eläinten hyvinvointiin kiinnitetään erityistä huomiota. Elintarvikeketjun hygieniä, jäljitettävyyttä ja vastuullisuus ovat maailman kärkiluokkaa. (LUKE 2017a, LUKE 2017b). Ruokajärjestelmä ei kuitenkaan toimi ilman kannattavaa alkutuotantoa. Nykyisellään ruuan arvostus ei välity tuottajahintoihin asti. Ruokajärjestelmän osien pitäisi pystyä menestymään taloudellisesti, myös alkutuotannon. Maatalouden yrittäjätulo on laskenut 2000-luvun ajan. Kannattavuus on ollut heikkoa EU-jäsenyyden alkua ajoista lähtien. Sopeutuminen uuteen ja aiempaa vaativampaan toimintaympäristöön on ollut haasteellista. Maa- ja puutarhatalouden kannattavuusvertailussa vuonna 2016 Suomi sijoittui 28 jäsenmaan joukossa sijalle 25.

Kyseessä ei ole tilapäinen häiriö tai suhdannekehitys vaan kyse on pysyvämmästä rakenteellisesta ongelmavyyhdessä. Vaikka kyse on alkutuotannosta, niin tilanne on nähtävä kokonaisuudessa, jossa ruokaketjun eri osat ovat keskinäisessä riippuvuussuhteessa toisiinsa. Elinkeinon tasolla tilanne näyttää huolestuttavana. Samanaikaisesti Suomesta kuitenkin löytyy joukko hyvin johdettuja ja menestyviä maatiloja. Suomen maatiloista noin kolmannes harjoittaa myös muuta yritystoimintaa, jonka avulla tilat ovat voineet hankkia lisätuloja maatalouden ohella.

Gloaalissa mittakaavassa ruuantuotanto on erilaisten haasteiden edessä ilmastonmuutoksen, kuluttajakäyttäytymisen, ruokakriisien ja väestönkasvun vuoksi. Näihin haasteisiin voidaan vastata osittain Euroopan komission Pellolta pöytä –strategian mukaisilla Suomen olosuhteisiin mukautetuilla toimenpiteillä. Suomessa ympäristöasioiden lähtötaso on jo valmiiksi korkealla. Joidenkin yritysten liiketoiminnan vahvuudet ja osaaminen voivat erityisesti liittyä ympäristöön. Suomessa yrityksiä ohjataan, luvitetaan ja valvotaan monen viranomaisen toimesta, mukaan lukien tarvittavat ympäristöluvut.

Ruuan kestäväälle tuotannolle pohjoisilla viljelyvyöhykkeillä on potentiaalia. Kun kotimainen tuotanto täyttää muita vaihtoehtoja tiukemmat vaatimukset, niin eron pitäisi tulla paremmin esiin ketjun tuottamassa lisäarvossa. Nykypäivän maatalous on tilakoosta riippumatta yritystoimintaa. Lähtökohtaisesti liiketoiminnan pitää olla pitkällä aikavälillä kannattavaa. Kaiken yritystoiminnan perustana on ymmärrys siitä, mitä asiakas haluaa. Lähiruuan saatavuuteen vaikuttaa tilojen suoramyynnin ja verkkokaupan kasvattaminen. Luomutuotteilla on kysyntää enemmän kuin tarjontaa sekä vähittäiskaupassa mutta erityisesti ammattikeittiöissä.

Maa- ja metsätalousministeriön toimeksiannosta selvitysmies Reijo Karhinen laati raportin ratkaisuvaihtoehtoista ruokajärjestelmän toimivuuden parantamiseksi ja kehittämiseksi (MMM 2019b). Maa- ja metsätalouden ministeriö asetti esityksen raportin ja hallitusohjelman mukaisesti Yhteinen ruokapöytä – keskustelufoorumin (MMM 2019c), jonka jäsenistö edustaa ruokaketjun eri toimijoita: viljelijöitä, jalostavaa teollisuutta, kauppaa, ravintola-alaa ja tutkijoita. Tavoitteena on tarjota mahdollisuus avoimeen ja välittömään vuoropuheluun uudenaikaisessa viitekehityksessä sekä tunnistaa nykyisen ruokajärjestelmän kipukohdat ja linjata sen tasapainoisemmasta toiminnasta.

Laatujärjestelmät tuottajien aseman parantamisessa

Laatujärjestelmien nykyistä paremmalla hyödyntämisellä voidaan parantaa viljelijöiden asemaa arvoketjussa ja vastata paremmin korkealaatuisten tuotteiden kysyntään. Laatumerkin omaavilla tuotteilla tuottaja voi saada tuotteistaan paremman hinnan minkä lisäksi nämä tuotteet ovat tärkeitä maaseudun elinvoimaisuuden kannalta.

EU:n laatujärjestelmiä ovat luonnonmukainen tuotanto sekä nimisuojarahjestelmä (maantieteellinen merkintä, alkuperänimitys sekä aito, perinteinen tuote). Kansallisia laatujärjestelmiä meillä on toistaiseksi yksi - sikatiloille tarkoitettu Sikava-terveydenhuoltojärjestelmään perustuva laatujärjestelmä.

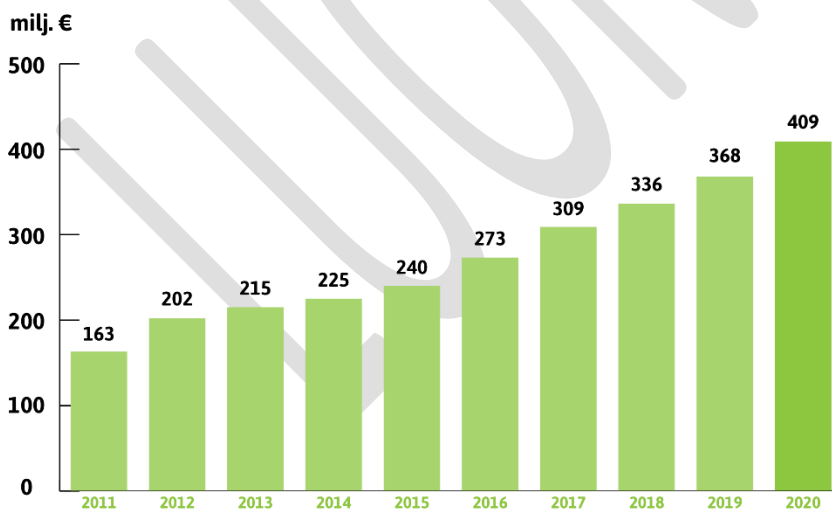
C.34: Value of production under EU quality schemes: arvoa ei ole Suomen osalta saatavilla

Luonnonmukainen tuotanto

Suomessa oli luomuviljelyssä vuonna 2020 noin 5 200 maatilaa eli 11,5 prosenttia kaikista maatiloista. Näistä 11 26 oli kotieläintiloja. Uusia tiloja siirtyi luomuun 300. Luomuviljeltyä peltoalaa oli vuonna 2020 yhteensä 321 969 hehtaaria. Luomuviljelyssä oleva peltoala lisääntyi edellisestä vuodesta noin 15 200 hehtaarilla. Luomuviljelyssä oli siten kaikkiaan 14,1 prosenttia Suomen koko peltoalasta. Luomutilojen keskikoko oli 62 hehtaaria (Ruokaviraston luomuvälvontatilastot 2020) kun kaikkien tilojen keskikoko on noin 50 hehtaaria.

Luomutuotteiden kysyntä on kasvussa niin Suomessa kuin globaalisti. Yli puolet suomalaisista käyttää luomua säännöllisesti. Luomun käyttö on laajentunut entistä tasaisemmin pääkaupunkiseudulta muualle maahan, eri tuloluokkiin ja muiden kuin korkeakoulutettujen keskuuteen. Miesten osuus kuluttajista on kasvanut, mutta lapsiperheet ovat edelleen keskeinen kuluttajaryhmä. Vähittäiskaupassa luomun osuuden arvioitiin vuonna 2020 olevan 2,6 % ja julkisissa ammattikeittiöissä noin 15 %. Vähittäiskaupassa luomumyynti kasvoi 9,7 % edellisvuodesta. Parhaimmissa tuoteryhmissä (lastenruuat ja kananmunat) luomun osuus on yli 20 %. Lisää kaivataan erityisesti lihajalosteita ja leipomotuotteita.

Luomumyynti vähittäiskaupassa, miljoonaa euroa. Lähde: Pro luomu 2021

Monille luomutuotteita valmistaville elintarvikeyrityksille vienti on mahdollisuus kasvattaa tuotantoa, sillä Suomen markkinat ovat rajalliset. Myös luomukeruutuotteilla on hyvä menekki viennissä. Toisaalta luomun kysyntä kasvaa Euroopassa ja muualla maailmassa.

Luomun kuluttajabarometrin (Pro luomu 2019) mukaan kansallinen luomumerkki, ns. aurinkomerkki, tunnetaan toistaiseksi parhaiten, 60 % kansalaisista tunnistaa sen. Myös kansallisen leppäkerttumerkin tunnistaa 40 % kansalaisista. EU-lehtimerkin tunnettuus on lisääntynyt ja uusimmassa selvityksessä sen

tunnisti noin puolet suomalaisista. EU:n lehtimerkin tunnettuus on lisääntynyt vuosittain. Kansallisten merkkien tunnettuus on pysynyt ennallaan.

Nimisuoja

Nimisuoja on Suomessa vakiintunut nimitys, jolla tarkoitetaan maataloustuotteiden ja elintarvikkeiden suojattuja alkuperänimityksiä, suojattuja maantieteellisiä merkintöjä sekä aitoja perinteisiä tuotteita koskevia EU:n laatujärjestelmiä.

Nimitysten suojaaminen on tärkeä osa EU:n maatalouspolitiikkaa ja niihin panostetaan sekä menekinedistämisohjelmissa että kaupassa kolmansien maiden kanssa. Vuonna 2017 maantieteellisten merkinnän omaavien tuotteiden myyntiarvo oli 77,15 miljardia euroa mikä vastasi 7 % EU:n elintarvike- ja juomasektorista. Viennin arvo kolmansiin maihin oli 15,5 % elintarvike- ja juomasektorin viennistä. Maantieteellisen merkinnän omaavien tuotteiden myyntiarvo oli keskimäärin kaksinkertainen verrattuna vastaaviin rekisteröimättömiin tuotteisiin. Yhteisössä on tähän mennessä suojeltu miltei 3 500 rypäleviiniä, tislattujen alkoholijuomien sekä maataloustuotteiden ja elintarvikkeiden nimitystä.

Suomessa kiinnostus nimitysten suojaamiseen on ollut vähäistä, sillä meillä on suojattu vain 12 nimitystä ja näistä vain kaksi tislattujen alkoholijuomien nimitystä ovat kaupallisesti merkittäviä. Tämä johtuu siitä, että järjestelmä on meillä tuntematon sekä suurelle yleisölle että myös tuottajille eikä tiedosteta suojauksesta saatavaa hyötyä. Myös hakemusten laatiminen nähdään liian korkeana kynnyksenä; hakijaryhmittymiltä puuttuu tietotaito ja kokemus hakemusten tekemiseen ja myös sopivien hakijaryhmittymien sitouttaminen asiaan on ongelma.

Maa- ja metsätalousministeriössä laaditun nimisuojaajärjestelmän kehittämissuunnitelman mukaisesti tavoitteena on saada 20 uutta maantieteellistä merkintää rekisteröityä vuoteen 2025 mennessä. Tuottajalle suurin hyöty on tuotteesta saatava parempi hinta standardituotteeseen verrattuna. Kuluttajalle suojaus on tae siitä, että tuotteen alkuperä, raaka-aineet ja valmistusmenetelmä tunnetaan.

Maaseudun elinvoimaisuuden kannalta maantieteelliset merkinnät ovat tärkeitä, sillä tuotantoa ei voi siirtää alueelta muualle. Lisäksi suojauksesta ei hyödy vain yksi yritys vaan kaikki alueen tuottajat, kunhan vain noudattavat rekisteröinnin mukaisia tuotteen kriteereitä. Maantieteellisen merkinnän omaavalla tuotteella on positiivinen vaikutus myös muihin alueen tuotteisiin ja se lisää koko alueen tunnettavuutta. Myös matkailussa voidaan hyödyntää paikallisia nimisuojaustuotteita.

Kansalliset laatujärjestelmät

Suomessa on yksi kansallinen laatujärjestelmä. Evira (nyk. Ruokavirasto) on hyväksynyt vuonna 2013 elintarvikelain mukaiseksi kansalliseksi laatujärjestelmäksi sikatiloille tarkoitettua Sikava-terveydenhuoltojärjestelmään perustuvan laatujärjestelmän, joka näkyy kuluttajille termillä LaatuVastuu. Sikavaan kuuluu yli 90 prosenttia kaikista Suomen sikatiloista. Kansallisen laatujärjestelmän lopputuote on tuore, jäädytetty tai jäädytetty sianliha.

Järjestelmän avulla pyritään edistämään eläinten terveyttä ja hyvinvointia tiloilla sekä varmistamaan eläimistä saatavien tuotteiden turvallisuutta ja tilojen kannattavuutta parantuneen laadun myötä. Järjestelmää koordinoi Eläinten terveys ry, jonka toimintaa ohjaavat teurastamot, meijerit ja munapakkaamot.

Nautojen ja siipikarjan osalta on myös tehty laatujärjestelmätyötä, samoin kasvintuotannon puolella. Työ jatkuu edelleen ja tavoitteena on, että kyseisille sektoreille tulisi myös kansalliset laatujärjestelmät.

2.3.2. SWOT

Vahvuudet

Ruusta puhutaan ja ruokaan kiinnitetään yhä enemmän huomiota eri yhteyksissä ja arvostus kotimaisia elintarvikkeita, kotimaista työtä ja lähellä tuotettua ruokaa kohtaan on kasvanut. Tämä näkyy esimerkiksi elintarvikevalikoiman monipuolistumisena päivittäistavarakaupassa, mistä löytyy nykyään paremmin pienten tuottajien tuotteita. Kuluttajilla on positiivinen kiinnostus tuotteisiin ja uutuuksiin. Lähiruuan merkitys on kasvanut.

Elintarviketeollisuus ja kauppa on säilynyt kotimaisessa omistuksessa ja ne ovat sitoutuneet kotimaisuuteen. Merkittävä osa teollisuudesta on tuottajien omistamaa.

Suomalaisia vahvuuksia on tutkitusti ruuan ja sen raaka-aineiden korkea laatu ja turvallisuus. Suomessa on runsaat ja puhtaat vesivarat ruuan ja juomien valmistuksessa ja osana tuotantoprosessia. Raaka-aineilla on hyvä jäljitettävyyden ja tuotantoketjun eri osat ovat läpinäkyviä ja koko elintarvikeketju on vastuullista.

Luomun kysyntä kasvaa sekä vähittäiskaupassa että ammattikeittiöissä. Suomessa on hyvät edellytykset luomutuotannon ja luomukeruun sekä luomuviennin kasvattamiseen, mitä kautta tuotannolle voidaan saada lisäarvoa.

Heikkoudet

Viljelijöiden ja elintarvikealan toimintaympäristö on säädöksistä riippuvainen ja valvottu toimintaympäristö. Elintarviketurvallisuuteen ja tuotantoehtoihin liittyvät korkeat vaatimukset lisäävät kustannuksia koko ruokajärjestelmään. Toisaalta esim. luomusertifiointi ja –valvonta varmistavat tuotteiden laadun. Suomalaisia maantieteellisiä merkintöjä on rekisteröity hyvin vähän EU:n tasolla.

Elintarvikeketju on etenkin kaupan osalta hyvin keskittynyttä, minkä vuoksi viljelijöiden neuvotteluasema on erittäin heikko.

Suomalaisen ruoantuotannon- ja jalostuksen vahvuudet kilpailuetuna ovat jääneet pitkälti hyödyntämättä. Vaikka vientiin on ryhdytty panostamaan, niin kotimarkkinakeskeisyys on edelleen vallitsevaa vähäisen kasvun kotimarkkinoilla. Suomi on pieni ja syrjäinen markkina-alue. Kokonaisuutena vientialoja ja –yrityksiä on vähän ja viennin pohja on kapea. Ruuan jalostusaste vientituotteissa on alhainen. Raaka-aineiden viennistä ei saada tarvittavaa lisäarvoa. Suomalaisen elintarvikkeiden tunnettuus on huonoa. Elintarvikkeiden vientiin ei ole tarpeeksi volyymia.

Liiketoimintaosaaminen on heikkoa kansallisesti ja kansainvälisesti. Tämä näkyy esimerkiksi yksintekemisen kulttuurina ja verkostojen vähäisyytenä. Yrittäjäkunta ikääntynyttä, sivutoimista ja sitä kautta myös kiinnostus toiminnan merkittävään kehittämiseen vähenee.

Mahdollisuudet

Kiinnostus ruuan terveys- ja ympäristövaikutuksista ja tuotannon eettisyydestä kasvaa. Monimuotoinen ja erilaistettu ruoka (esim. luomu tai lähiruoka) kiinnostava kuluttajia yhä enemmän. Kuluttajasegmenteistä osa on valmiimpi maksamaan saamastaan ruuan lisäarvosta mukaan lukien tuotteisiin liittyvät ympäristö- ja ilmastoarvot. Kulutustottumusten muutosten myötä syntyy uusia kuluttajasegmenttejä ja sitä kautta uusia liiketoimintamahdollisuuksia heijastuen kauppaan ja ruokapalveluihin.

Lisääntynyt tietoisuus ja uusien nimisuojuustuotteiden rekisteröinti EU-tasolla parantavat tuottajien asemaa elintarvikeketjussa mahdollistamalla tuotteista saatavan paremman hinnan. Maantieteellisen merkinnän omaavilla tuotteilla on positiivinen vaikutus myös muihin alueiden tuotteisiin ja ne lisäävät koko alueen tunnettavuutta. Paikallisia nimisuojuustuotteita voidaan hyödyntää myös matkailussa. Uudet monipuolistuvat jakelukanavat ja uusi teknologia sekä viljelijöiden ja elintarvikealan muiden toimijoiden tiivistyvä yhteistyö

antavat mahdollisuuksia vastata paremmin kysyntään kotimaassa ja kansainvälisesti ruuan kysynnän kasvun lisääntyessä maailmalla. Tuottajaorganisaatiot voivat tuoda lisäarvoa erityisesti uusille kasvualoille kuten öljy- ja palkokasvissektorille. Nopea teknologinen kehitys ja digitalisaatio tehostavat toimintaa, luovat uusia tuotemahdollisuuksia, edistävät kiertotaloutta ja vähentävät ympäristökuormitusta.

Todennettu turvallisuus ja edelleen kehitetty jäljitettävyys lisäävät elintarvikkeiden vientimahdollisuuksia. Uutta tutkimustietoa voidaan tavoitteellisesti tuotteistaa toimijoiden välisessä kehittyvässä keskinäisessä yhteistyössä mukaan lukien kaupallistettaviin tuotteisiin tähtäävä tutkimusyhteistyö, johon viljelijät osana arvoketjua osallistuvat.

Uhat

Viljelijöiden väsyminen, ikääntyminen ja näköalattomuus kaventavat alan kehittymisedellytyksiä. Tautiriskit sekä talouskehityksen häiriöt vaikeuttavat ruokaketjun toimintaa.

Elintarvikeketjussa yleistyvät negatiiviset mielikuvat ja esimerkiksi elintarvikepetokset heilauttelevat merkittävästi kysyntää. Kotimainen elintarvikkeiden alkutuotanto vähenee olennaisesti ja ajautuu yksipuoliseksi. Kotomaisen raaka-aineen saatavuus heikentyy. Globaali kilpailu kiristyy ja tuonti lisääntyy.

Kuluttajien arvostus kotimaisiin elintarvikkeisiin laskee eikä korkeasta laadusta olla valmiita maksamaan. Kotimaisen maatalousraaka-ainekaupan ja elintarvikealan yritysten omistuspohjaa siirtyy ulkomaille. Elintarvikeketjun investoinnit vähenevät.

Nelikenttä (tiivistelmä)

Vahvuudet	Heikkoudet
- Ruuasta puhutaan ja siihen kiinnitetään yhä enemmän huomiota eri yhteyksissä	- Ruuantuotannon vahvuudet kilpailuetuna jäävät laajasti hyödyntämättä
- Arvostus kotimaisia elintarvikkeita, kotimaista työtä ja lähellä tuotettua ruokaa kohtaan	- Elintarviketurvallisuuteen ja tuotantoehtoihin liittyvät korkeat vaatimukset lisäävät kustannuksia koko ruokajärjestelmään
- Raaka-aineiden korkea laatu ja turvallisuus	- Kotimarkkinakeskeisyys vähäisen kasvun markkinoilla
- Puhdas maaperä, ilma ja vesi	- Elintarvikkeiden vientiin ei ole tarpeeksi volyyminä
- Hyvä jäljitettävyys, tuotantoketjun läpinäkyvyys ja elintarvikeketjun vastuullisuus	- Jalostusaste on alhainen – lisäarvoajattelu puutteellista
- Luomutuotteiden kasvava kysyntä vähittäiskaupassa ja ammattikeittiöissä	- Elintarvikkeiden huono tunnettuus
- Hyvät edellytykset luomukeruuotannon kasvattamiseen	- EU:n nimisuojaajjärjestelmän alhainen hyödyntäminen
- Vientiedellytyksiin on viime vuosina panostettu	- Ruokajärjestelmätutkimuksen resurssien vähäisyys (1,4 prosenttia julkisesta tutkimusrahoituksesta)
- Suhteellisen vakaat markkinat	- Säädöksistä riippuvainen toimintaympäristö
	- Vaatimaton kannattavuus ja heikohko tuottavuus
	- Liiketoimintaosaamisessa puutteita
	- Ikääntyvä yrittäjäkunta

Mahdollisuudet	Uhat
<ul style="list-style-type: none"> - Kiinnostus ruuan terveys- ja ympäristövaikutuksista ja tuotannon eettisyydestä kasvaa - Monimuotoinen ja erilaistettu (esim. luomu tai lähiruoka) kiinnostaa kuluttajia yhä enemmän - Uudet jakelukanavat ja kehittyvä teknologia sekä digitalisaatio - Kaupan ja ruokapalveluiden muutokset - Kulutustottumusten muutokset, ruuan merkityksellisyys - Kansainväliset markkinat ja vienti - Syvenevä yhteistyö ruokajärjestelmässä - Kiertotalouden kehittyminen - Uuden tutkimustiedon tuotteistaminen - Lisääntynyt tietoisuus nimisuojaajärjestelmästä ja uusien suomalaisten nimitysten rekisteröinti parantavat tuottajien toimeentuloa 	<ul style="list-style-type: none"> - Väsyminen, ikääntyminen ja näköalattomuus kaventavat kehittymisedellytyksiä - Kuluttajien arvostus kotimaisiin elintarvikkeisiin laskee eikä korkeasta laadusta olla valmiita maksamaan - Kotimainen elintarvikkeiden alkutuotanto vähenee ja ajautuu yksipuoliseksi - Uusien ja innovatiivisten yritysten tuotteet jäävät kysyntä- ja jakeluketjujen ulkopuolelle - Elintarvikeketjussa yleistyvät negatiiviset mielikuvat ja esim. elintarvikepetokset heilauttelevat merkittävästi kysyntää - Kotimaisen maatalousraaka-ainekaupan ja elintarvikealan yritysten omistus pohjaa siirtyä ulkomaille - Kaupan vahva asema tarjontaketjussa - Globaali kilpailu - Lisääntyvä tuonti, ulkomaiset toimijat - Tautiriskit

2.3.3. Tarveanalyysi

Ruokajärjestelmässä tavoitellaan entistä turvallisempaa ja terveellisempää ruokaa, joka on viljelty, lannoitettu ja jalostettu kestävästi ilmastoa ja ympäristöä mahdollisimman vähän kuormittamalla.

Tilakoon kasvu ja maataloustukien ohjaaminen aktiiviviljelyyn parantavat viljelijän asemaa arvoketjussa edistäessään tuotannon tehokkuutta ja toiminnan laatua. Aktiiviviljelyä voidaan tukea monialaisuus turvaten.

Maatalouspolitiikan kokonaisuudessa vaikutuslogiikaltaan säilyttävien toimenpiteiden rooli on kuitenkin niin vahva, että maaseutuohjelman toimenpiteet eivät riitä vahvistamaan koko sektorin kilpailukykyä (PTT 2019).

Innovaatiot

Suomen ruokajärjestelmällä on suuri kasvu-, työllistämisen- ja vientipotentiaali, jonka täysimääräinen hyödyntäminen edellyttää nykyistä vahvempaa panostusta tutkimus-, kehitys- ja innovaatorahoitukseen sekä investointeihin ruokajärjestelmässä. Tilojen toiminnan monipuolistaminen on edellytys sille, että viljelijät voivat saada uusia tuloja.

Tarvitaan sekä maatalouden ja että maatalouden ulkopuolisen toiminnan uusia muotoja. Maataloutta voidaan monipuolistaa siirtymällä luomutuotantoon tai ottamalla viljelyyn uusia lajikkeita sekä siirtymällä muihin tuotantomuotoihin kuten hyönteistuotantoon. Tuotteiden myynnillä suoraan joko kuluttaja- tai yritysasiakkaille edellyttää tuotteiden käsittelyä ja tuotekehitystä (vrt. erityistavoite 8).

Kaupallistaminen

Kuluttajatrendien muutokset ja asiakkaan roolin vahvistuminen luovat viljelijöille sekä laajemmin alalle uusia kaupallisia mahdollisuuksia. Erityisesti tuotteistamiseen ja kaupallistamisvaiheeseen liittyvään osaamiseen mukaan lukien markkinointiosaaminen on tarpeen panostaa, jotta uudet kehitettävät tuotteet saadaan markkinoille.

Koulutus

Viljelijät tarvitsevat koulutusta ajankohtaisista asioista, jotka vastaavat sen hetkisiä tarpeita. Kaikilla viljelijöillä ei ole mahdollisuutta irrottautua päivittäisestä työstä ja käyttää merkittäviä aikaresursseja

opiskeluun ja uuden tiedon hankkimiseen, joten koulutusten pitää olla laadukkaita ja intensiivisiä sekä saavutettavissa monimuotoisesti.

Tuottajien aktiivinen osallistuminen koulutukseen ja neuvontaan vahvistaa tuottajien osaamista, jaksamista ja edesauttaa sektorin uudistumista sekä kehityskykyä tulevaisuudessa. Viljelijän ammattitaidon merkitystä tulisi korostaa ja osaamista kehittää yhä enemmän tarjoamalla paremmin koulutusta. (PTT 2019).

Neuvonta- ja konsultointi

Viljelijöillä on tarvetta saada käyttöönsä tieteelliseen tietoa, jota voidaan hyödyntää käytännönläheisesti tilatasolla. Tällöin korostuu koulutuksen lisäksi neuvonta- ja konsultoinipalveluiden saatavuus. Palveluiden saatavuus on perusedellytys sille, että tietoa voidaan viedä käytäntöön asti.

Suomessa maantieteelliseltä laajuudeltaan suppeat kasvun leviämisaikutukset viestivät aluekeskus- ja innovaatiopolitiikalla tavoiteltuihin leviämisaikutuksiin pohjautuvan politiikan soveltuvan huonosti koko Suomen kehittämiseen. Harva keskusrakenteen, keskusten pieni koko ja pitkät etäisyydet supistavat potentiaalisia leviämisaikutuksia ja vaativat räätälöityjä ratkaisuja.

Liiketoimintaosaaminen

Liiketoimintaosaaminen käsittää kaiken sen tiedon ja osaamisen, jota menestyksellä liiketoiminta edellyttää. Se näkyy maatalojen ja yritysten toiminnassa jatkuvana muutoksena, kehittymisenä ja uudistumisena. Liiketoimintaosaaminen ilmenee kyvyssä ennakoita ja ymmärtää toimintaympäristön sekä ihmisten elämäntapojen ja kulutustottumusten muutoksia. Ennakoimattomaankin kehitykseen ja yllättäviin ilmiöihin on kyettävä reagoimaan nopeasti. Liiketoimintaosaaminen on myös kykyä kehittää tuote- ja palvelukonsepteja, jotka vastaavat asiakkaiden odotuksiin ja tarpeisiin. Soveltava osaaminen muodostuu yhä tärkeämmäksi. Liiketoimintaosaamisen uudet tarpeet lähtevät siitä, että viljelijöiden pitää pystyä paremmin kommunikoimaan ympäristö- ja ilmastoasioiden näkulmasta, millaista maataloutta viljelijät harjoittavat ja millaisia heidän tilansa ovat. Tilan olosuhteilla on merkitystä siihen, millaisia toteutustapoja viljelijä voi käytännössä toteuttaa.

Uusi teknologia ja digitalisaatio

Uuden teknologian ja digitalisaation lisääntyviä mahdollisuuksia voidaan hyödyntää koko ruokaketjussa. Investointeja tarvitaan, jotta voidaan perinteisen investointien lisäksi lisätä tieto- ja viestintäteknologian sekä digitaalisten ratkaisujen käyttöönottoa tilatasolla. Digitalisaatio ei kuitenkaan ratkaise kaikkia ongelmia. Digitaalisia ratkaisuja ei voida toteuttaa ilman toimivia laajakaistayhteyksiä (ks. erityistavoite 8).

Koko maatalous- elintarvikeketjun kattavan digitaalisen ekosysteemin kehittyessä, standardien, data-alustojen ja -avaruuksien kehittyessä myös maatalayrittäjien mahdollisuudet uudenlaiseen lisäarvon tuottamiseen mahdollistuvat. Tämä edellyttää kuitenkin reilun datatalouden ja datan vaihdon pelisääntöjen kehittämistä.

Ruokaa tuotetaan jatkossakin pääosin maaseutualueilla mutta teknologian ja toimintaympäristön kehittyessä myös aiempaa enemmän lähellä kuluttajaa, kaupunkien tuntumassa ja kaupungeissa. Tämä muuttaa perinteistä käsitystä ruuantuotannosta (MMM 2017).

Yhteistyö

Viljelijöiden välistä yhteistyötä edistävien toimintamallien luominen ja muu erimuotoinen yhteistyö ovat keskeisellä sijalla, jotta viljelijät pystyvät vastamaan paremmin kysyntään ja kehittämään samalla toimintaansa. Samaan yhteyteen kuuluu myös tarve tuottajien ja kuluttajien välisten yhteyksien lujittamiseen.

Markkinatieto

Markkinoiden avoimuuden puute ja markkinatietojen epätasapaino voivat johtaa tehottomiin markkinoihin ja antaa kohtuuttoman paljon markkinavoimaa niille, joilla on käytettävissään tarkimmat tiedot. Viljelijät ja

ruokajärjestelmän toimijat tarvitsevat markkinatietoa toimintansa tueksi. Tietojen epätasapainon vähentämiseen tarvitaan uusia keinoja ja ratkaisuja markkinoiden avoimuuden lisäämiseksi.

Tuottajaorganisaatiot

Koko elintarvikeketju voi hyötyä tuottajaorganisaatioista (tai muista yhteistyön muodoista), jotka tukevat alkutuotannon laadun kehittämistä ja tuotannon tehostamista sekä kokoavat yhteen tarjontaa elintarviketeollisuudelle ja kaupalle. Tuottajaorganisaatioiden avulla voidaan vahvistaa myös viljelijöiden neuvotteluasemaa suhteessa panostuotemarkkinoihin. Tuottajaorganisaatiot auttavat jäseniään tuotannon suunnittelussa, markkinoinnissa ja viljelymenetelmien kehittämisessä. Niiden pääasiallinen tehtävä on omien jäsenten tuotteiden myyminen markkinoille vahvistaen tuottajien asemaa markkinoilla. Lisäksi tuottajaorganisaatiot avustavat tuotannon suunnittelussa, tuotantokustannusten alentamisessa ja ympäristöystävällisten tuotantomenetelmien kehittämisessä.

2.3.4. Toimenpiteet

Nykytilaa koskevan analysoinnin ja tarpeiden arvioinnin perusteella erityistavoitteeseen 3 vastataan erityisesti seuraavilla toimenpiteillä. Osa näistä sisältyy CAP-suunnitelmaan, osa toteutetaan sen ulkopuolella.

Mitä toimenpiteitä tarvitaan? (osaamisen ja yhteistyön lisääminen, hankkeet, yritysrahoitus, tiedottaminen)

- tuottajaorganisaatiot ja ketjussa – toimialaorganisaatiot
- jalostusasteen nosto
- uudet tuotteet, tuotekehitys ja liiketoiminnan kehittäminen
- rekisteröityjen maantieteellisten merkintöjen määrän lisääminen, nimisuojuustuotteiden edistäminen ja niistä tiedottaminen
- erikoistuminen – luomu, eettiset tuotteet
- lyhyet ketjut kotimarkkinoilla
- vientiosaaminen ja viennin jalostusarvon kasvattaminen
- ketjun integrointi- täsmätuotanto-sopimukset
- aseman parantaminen panospuolen ketjussa (osto-osuuskunnat)
- laatutyön ja -järjestelmien kansallisen ja kansainvälisten sertifiointien edistäminen
- luomumerkkien tunnettuuden edistäminen
- dataekosysteemin sekä reilun datatalouden pelisääntöjen kehittäminen

2.3.5. Tavoitteet ja arvot tulosindikaattoreille

Tulosindikaattorit	Tavoitearvot
R.10^{PR} Better supply chain organisation: Share of farms participating in supported Producer Groups, Producer Organisations and quality schemes supported by the CAP	
R.11 Concentration of supply: Share of value of marketed production by sectoral Producer Organisations or producer groups with operational programmes	18 %

Lähteet:

- Euroopan komissio 2019. Suomen maaraportti 2019.
- Eurostat 2016. Euroopan unionin tilastoimisto. Farm indicators. 2016 vuoden tieto viimeisin.
- ETLA 2016. Pakotteiden vaikutus Suomen vientiin Venäjälle. <https://www.etla.fi/julkaisut/pakotteiden-vaikutus-suomen-vientiin-venajalle/>
- Kantar TNS 2020. Maatilojen kehitysnäkymät 2027 - Lähiruokapalvelut ja suoramyyni. https://ec.europa.eu/info/archive-european-semester-documents-finland_en
- LUKE 2016. Maatalouden rakennetutkimus 2016. <http://statdb.luke.fi/PXWeb/sq/6d2a4906-1ea4-4cb6-b84e-6fd9f3fca383>

- LUKE 2017a. Ruokaketjun merkitys kansantaloudelle ja alueille Suomessa 2013-2015. <https://jukuri.luke.fi/handle/10024/540444>
- LUKE 2017b. Ruokafaktasivusto. Luonnonvarakeskus 2017. <https://www.luke.fi/ruokafakta/>
- LUKE 2018. Biotalous lukuina. <https://www.luke.fi/avoin-tieto/biotalous-katsaukset/biotalous-lukuina/>
- LUKE 2019. <https://www.luke.fi/uutinen/suoramyyntista-apua-maatalouden-kannattavuuteen/>
- LUKE 2020a. Viljelijöiden lukumäärä yksityishenkilöiden omistamilla tiloilla. <https://stat.luke.fi/maatalous-ja-puutarhayritysten-rakenne>
- LUKE 2020b. Lihantuotanto. <https://stat.luke.fi/lihantuotanto>
- Makery. Mitä ruuan korkea laatu tarkoittaa kuluttajille? <https://makery.fi/korkea-laatu-merkitys/>
- MMM 2017. Valtioneuvoston selonteko ruokapolitiikasta. Ruoka2030. Suomi-ruokaa meille ja maailmalle. <https://mmm.fi/documents/1410837/1923148/Ruokapoliittinen+selonteko+Ruoka2030/d576b315-41fe-4e9d-9d02-8462c5ae5895/Ruokapoliittinen+selonteko+Ruoka2030.pdf>
- MMM 2019a. Mahdollisuudet helpottaa epäorgaanisten lannoitteiden tuontia. Maa- ja metsätalousministeriö. Julkaisusarja 9/2019. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161455>
- MMM 2019b. Uusi alku - Maatalous on myös tulevaisuuden elinkeino. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisu 2019:3. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161359/MMM_3_2019_Turvallista%20ruokaa%20Suomesta.pdf
- MMM 2019c. Yhteinen ruokapöytä. https://mmm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/kohti-uutta-yhteisen-ruokapoydan-jasenet-nimitetty
- MMM 2019d. Läheltä parempaa –kampanja/Tausta-aineistot/Tuhat suomalaista – kotimaisen ruuan arvostus <https://mmm.fi/laheltaparempaa/tausta-aineistot>
- Mäkelä, Ilkka. 2017. Selvitystyö liittyen Ruoka2030 –selontekoon. <https://mmm.fi/documents/1410837/4045459/Selvitysty%C3%B6+liittyen+Ruoka2030-selontekoon/c4e1c5d8-b1ca-4b50-8324-7c6159b7c03d>
- Piipponen, J., Arovuori, K., Lehtosalo, H. ja Niemi, J. 2018. PTT työpapereita 196. Elintarvikkeiden hintamarginaalit.
- Pro Luomu 2019. Luomun kuluttajabarometri 2019. Pro Luomu/Kantar. <https://proluomu.fi/wp-content/uploads/sites/11/2018/03/luomun-kuluttajabarometri-2019.pdf>
- PTT 2017. Kyläkauppaselvitys. PTT työpapereita 193. <https://www.ptt.fi/media/julkaisut/tp-193.pdf>
- PTT 2019. Manner-Suomen maaseudun kehittämissuunnitelman 2014-2020 vaikuttavuusarviointi - maatalousalan kilpailukyky. https://www.ptt.fi/media/tp199_f.pdf
- Ruokavirasto 2020. Suoramyyntiä harjoittavien maatilojen lukumäärä 2020.
- Taloustutkimus 2020. Suomi syö –tutkimus.
- TEM 2014. Suomen biotalousstrategia. https://biotalous.fi/wp-content/uploads/2014/07/Julkaistu_Biotalous-web_080514.pdf
- TEM 2019. 365 ruoan päivää. : Elintarviketeollisuuden toimialaraportti. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 27.11.2019. <https://tem.fi/julkaisu?pubid=URN:ISBN:978-952-327-473-0>
- VM 2014. EU:n Venäjä-pakotteiden ja Venäjän vastapakotteiden taloudelliset vaikutukset. https://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1058456/Venajapakotteet_SUOMI.pdf/adf852b5-7917-4396-9b6e-ec3c3fc072c5
- VNK 2017. Suomalaisen elintarvikeketjun menestyksen avaintekijät. <https://vnk.fi/julkaisu?pubid=16501>